

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.042>
УДК 343.983

І. В. Богданюк,

кандидат юридичних наук,
завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4782-9986>
e-mail: bogdanyuk.hniise@gmail.com

О. В. Бублик,

науковий співробітник лабораторії Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0215-6653>
e-mail: olexbublyk@ukr.net

В. Ф. Чернюк,

науковий співробітник лабораторії Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0264-868X>
e-mail: Vcernuk81@gmail.com

В. С. Супрун,

науковий співробітник лабораторії Харківського НДІСЕ,
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8830-0267>
e-mail: valeriy.suprun@hniise.gov.ua

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ ПРИ ВИКОНАННІ КОМПЛЕКСНИХ СУДОВИХ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Встановлення істини в кримінальному судочинстві при розгляді справ, пов'язаних із невиконанням вимог Закону України «Про охорону праці», неможливе без проведення судових експертиз щодо дослідження причинних зв'язків та встановлення обставин, що передували настанню нещасного випадку. Повнота та об'єктивність висновку експерта за результатами проведених досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, залежить від наявності фахових знань у галузі електротехніки та потребує обов'язкового залучення експерта відповідної спеціальності.

Ключові слова: комплексна судова інженерно-технічна експертиза в галузі охорони праці та електротехнічна експертиза, нещасні випадки, пов'язані з електротравмуванням, причинно-наслідкові зв'язки, аналіз сучасної практики.

Постановка наукової проблеми. Як засвідчують наукові джерела,¹ електротравматизм за своїми наслідками в порівнянні з іншими видами травматизму найбільш небезпечний і частіше за інші травми приводить до тяжких та смертельних випадків.

¹ Гордон Г. Ю. Электротравматизм и его предупреждение. Москва, 1984; Манойлов В. Е. Основы электробезопасности. 5-е изд., перераб. и доп. Л. : Энергоатомиздат. Ленингр. отд-ние, 1991. 480 с.

За статистичними даними фахівців Харківського НДІСЕ, електротравми складають менше 10% від загального числа нещасних випадків, проте вони є причинами понад 50% випадків загибелі і тяжких каліцтв людей, оскільки електричний струм вражає раптово, коли людина опиняється «включеною» в ланцюг проходження струму. При цьому струм ушкоджує тканини на всьому шляху його проходження через тіло людини.

Електротравматизму притаманні такі особливості:

— людина не в змозі дистанційно, без спеціальних приладів, визначати наявність напруги, а тому дія струму зазвичай є раптовою, і захисна реакція організму проявляється тільки після потрапляння під напругу;

— струм, що протікає через тіло людини, діє на тканини і органи не тільки в місцях контакту зі струмовідними частинами і на шляху протікання, але й рефлекторно. Як надзвичайно сильний подразник, впливає на весь організм, що може призводити до порушення функціонування життєво важливих систем організму — нервової, серцево-судинної систем, дихання тощо;

— електротравми можливі без дотику людини до струмовідних частин — внаслідок утворення електричної дуги при пробі повітряного проміжку між струмовідними частинами, або між струмовідними частинами і людиною, чи землею.

Як правило, найбільший відсоток нещасних випадків пов'язаних із електротравматизмом відбувається при виконанні електротехнічним персоналом робіт в електроустановках.

Останнім часом збільшується значення судової електротехнічної експертизи в системі судово-експертних досліджень. Цей процес зумовлений перш за все потребами судочинства і дістає вияв у розширенні практики використання спеціальних електротехнічних знань при вирішенні завдань господарського, цивільного, кримінального та адміністративного судочинства.

Предметом електротехнічної експертизи є фактичні дані та обставини події, пов'язаної з виникненням, розвитком і наслідками нештатних режимів в електроустановках чи їх складових, стан електроустаткування в аспекті його відповідності нормативним вимогам тощо. Дослідження проводяться на підставі спеціальних знань з відповідних напрямів електротехніки.

Об'єкти судової електротехнічної експертизи — це матеріальні та матеріалізовані джерела інформації, які досліджуються експертами-електротехніками з метою встановлення фактичних даних про обставини події, що належать до предмета електротехнічної експертизи. Основним об'єктом експертизи є електроустановка споживача електричної енергії та її елементи; електрообладнання, електроприлади та їх фрагменти, електропровід, кабелі, пристрої електрозахисту (плавкі запобіжники, автоматичні вимикачі), електрокомутуючі пристрої тощо.

До матеріалізованих об'єктів електротехнічної експертизи належать носії інформації, в яких містяться фактичні дані щодо предмета конкретної електротехнічної експертизи — відповідні документи матеріалів справи або кримінального провадження та документи, надані в установленому порядку замовником експертизи.

Завдання електротехнічної експертизи спрямовані на встановлення фактичних даних і обставин події, що належать до її предмета, шляхом дослідження її об'єктів відповідними методами. Вони поділяються на діагностичні, класифікаційні та ситуаційні. Діагностичне завдання полягає в установленні стану електротехнічного об'єкта; виявленні змін, що відбулися внаслідок певної події, встановленні причин та умов цих змін на основі аналізу окремих властивостей і стану взаємодіючих об'єктів з метою визначення механізму події в цілому або його окремих фрагментів чи виявлення певних обставин події. У процесі вирішення класифікаційного завдання експерт-електротехнік визначає належність матеріальних (матеріалізованих) об'єктів дослідження у формі якого-небудь матеріального утворення з електротехнічними елементами або його відображення (фотознімки, опис) до конкретної стандартної або спеціальної групи. Класифікаційне завдання в електротехнічній експертизі полягає у визначенні, за допомогою спеціальних знань, належності досліджуваного об'єкта до певного класу електротехнічних виробів. Ситуаційні завдання полягають у з'ясуванні технічних явищ і встановленні обставин, пов'язаних із властивістю явища. До таких завдань відносять: дослідження можливості виникнення певного явища та існування певної обставини; встановлення обставин, за яких відбулося конкретні явища; можливість здійснення певних дій; визначення способу й причин виникнення конкретного пошкодження; встановлення механізму певних дій і утворення ознак явищ (слідів) виявлених обставин, що призвели до нештатних режимів в електрообладнанні, та явищ, що супроводжували ці режими.

Дослідження об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків між обставинами, що передували інцидентам у вигляді нещасного випадку або аварійного режиму в електроустановці, і самою цією подією, в сучасній експертній практиці є одним з важливих і актуальних завдань інженерно-технічних експертів. Кримінальне та інші види права розглядають не взагалі причинний зв'язок, а причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечними, противоправними діями (бездіяльністю) особи та суспільно небезпечними наслідками.

Визнається за причину лише таке явище, яке не випадково, а об'єктивно, закономірно зумовлює настання наслідку: діяння суб'єкта заподіяло суспільно небезпечний наслідок, діяння суб'єкта передусім суспільно небезпечному наслідкові, діяння суб'єкта містить неминучість або реальну можливість настання суспільно небезпечного наслідку, суспільно небезпечний наслідок закономірно породжується у конкретних умовах місця, часу та обставин саме цим діянням суб'єкта, а не діянням

інших осіб чи інших зовнішніх сил та обставин, а також настання суспільно небезпечного наслідку після дій (бездіяльності) суб'єкта.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика причинного зв'язку традиційно і безспідставно вважається однією з найскладніших у кримінальному праві. Незважаючи на чимале число теорій причинного зв'язку (нерідко взаємовиключних) і велику кількість наукових публікацій, чіткого, зрозумілого і більш-менш усталеного вирішення проблеми причинності в кримінальному праві досягнути поки що не вдалося. Оригінальне висловлювання А. А. Піонтковського про те, що з приводу причинного зв'язку в правовій науці існує цілий «парламент думок», зберігає свою актуальність для сучасної кримінально-правової доктрини і не лише України. При цьому причинний зв'язок між діями і суспільно небезпечними наслідками, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом, відіграє істотну роль в процесі кримінально-правової кваліфікації. У Кримінальному кодексі України відсутнє нормативне визначення поняття причинного зв'язку, тому вирішення цього питання віддається на розсуд суду при розгляді конкретних кримінальних справ та проваджень. Кримінально-правова наука зазвичай розглядає причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком з позиції філософії. Причина у філософії — це різновид детермінації, таке явище, яке закономірно (генетично), із внутрішньою необхідністю породжує (викликає до життя) інше явище — наслідок. Існуючи об'єктивно, поза нашою свідомістю, причинний зв'язок може бути пізнаний людиною. Причинний зв'язок, який належить об'єктивному світу, не може бути ототожнений із судженням про нього навіть дуже проникливого спостерігача. При цьому питання про методологічні засади кримінально-правового вчення про причинний зв'язок належить до числа дискусійних.

Проблематика причинного зв'язку у кримінальному праві знайшла своє розроблення у дисертаційних дослідженнях: в Україні причинному зв'язку безпосередньо присвячені дисертації таких учених, як С. Р. Багіров, О. Л. Тимчук, Н. М. Ярмиш.

М. С. Таганцев стверджував, що кримінальне право має справу не з філософським (абстрактним), а практичним розумінням причинності, що ґрунтується на житейських уявленнях. О. Л. Тимчук наголошує на тому, що за умов методологічного плюралізму кримінально-правова наука може і повинна використовувати власне (специфічне) розуміння причинного зв'язку, яке враховує потреби правозастосування¹. Протилежної методологічної позиції послідовно дотримується Н. М. Ярмиш, яка вважає, що питання причинності в кримінальному праві не є відокремленим від загальнонаукової, філософської проблеми причини та

¹ Вісник Асоціації кримінального права України, 2017, № 1(8) http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/05_Bagirov.pdf.А.А. (дата звернення 22.07.2019).

наслідку. Лише з'ясувавши загальні закономірності, можна екстраполювати їх на окремі сфери¹.

Виваженою видається позиція А. А. Музики і С. Р. Багірова, які визнають поняття причинного зв'язку в кримінальному праві не асоційованим, а консолідованим², тобто таким, що, ґрунтуючись на філософському розумінні причинності, водночас має галузеві особливості і наповнюється специфічним кримінально-правовим змістом.

У теорії кримінального права з проблеми причинного зв'язку висловлено різні думки (погляди). М. І. Панов, П. Л. Фріс, О. О. Кваша³ та інші виділяють такі три основні теоретичні напрямки вивчення причинних зв'язків, кожен з яких, базуючись на різних філософських концепціях, розглядає з більшою чи меншою повнотою і науковою обґрунтованістю проблему причинності у кримінальному праві:

— теорія необхідної умови — причиною слід вважати будь-який фактор, який так чи інакше вплинув на виникнення наслідку;

— теорія адекватної причини — визнаються як такі лише «стандартні» причини, а у випадках, коли причиною стає щось нестандартне, це не може розглядатись як причина явища;

— теорія необхідного спричинення — визнає за причину лише таке явище, яке не випадково, а об'єктивно, закономірно зумовлює настання наслідку.

Дослідником питання теорії та практики причинного зв'язку в кримінальному праві професором В. Б. Малініним виділено набагато більшу систему теоретичних поглядів щодо проблеми причинного зв'язку⁴.

На практиці не рідкістю є випадки, коли перед експертами ставиться кримінально-правове за своїм характером питання про те, чи перебуває в причинному зв'язку діяння порушника тих чи інших правил з наслідками, що настали. Між тим визначення наявності причинного зв'язку між порушенням особою відповідних правил і наслідками, які

¹ Там само.

² Дудоров О. О. Причинний зв'язок: кримінально-правові аспекти. *Вісник Запорізького національного університету* № 4 (I), 2012. С. 214. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10299/1fnf1jcsnege23/06/2019/>

³ Панов М. І. Об'єктивна сторона злочину // *Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти* / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.]; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків : Юрінком Інтер–Право, 2001. С. 121; Фріс П. Л. *Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів. 2-ге вид., перероб. і доп.* Київ : Атіка, 2009. С. 149; Мала енциклопедія кримінального права / Ю. Л. Башицький, М. О. Костенко, З. А. Тростюк, О. О. Кваша [та ін.]; за заг. ред. Ю. Л. Башицького та З. Л. Тростюк. Київ : Кондор, 2012. С. 90–91.

⁴ Малінін В. Б. Объективная сторона преступления. *Энциклопедия уголовного права [в 35 т.]* / Под ред. В. Б. Малинина. Т. 4 : Состав преступления. Санкт-Петербург : Издание проф. Малинина, 2005. С. 316–356.

настали, є компетенцією слідчого, прокурора, суду. Щоправда, на думку Є. В. Фесенка, настав час для зростання ролі експертних досліджень у встановленні причинного зв'язку та, як наслідок, для перегляду звичного для нашої юриспруденції постулату про те, що висновок стосовно причинного зв'язку має робити насамперед юрист¹.

Звернемо увагу на те, що причинний зв'язок — це процес, що протікає в часі. Суспільно небезпечна поведінка особи може бути визнана причиною суспільно небезпечного наслідку лише в разі, якщо вона у часі передувала його настанню: спочатку має бути вчинене діяння, а згодом — настати наслідок. Важливо однак, щоб діяння породжувало наслідок, адже зовнішня послідовність подій не завжди свідчить про наявність причинного зв'язку. У кримінально-правовому розумінні причинний зв'язок означає, що суспільно небезпечний наслідок був породжений певним злочинним діянням, а не поведінкою третіх осіб (у тому числі потерпілого) чи будь-яких інших зовнішніх сил (втручання сил природи, технічних процесів тощо). Інакше кажучи, якби не було діяння, суспільно небезпечний наслідок не настав би.

Загальне початкове правило процедури визначення причини, яке покладено в основу будь-якої теорії причинного зв'язку. Треба розрізняти такі детермінуючі фактори, як причина та умови. Останні, на відміну від причини, хоч і відіграють певну роль у розвитку причинного зв'язку (можуть його пришвидшувати або, навпаки, гальмувати), самі по собі не спроможні у конкретній обстановці породжувати ті чи інші наслідки. Натомість причина слугує вирішальним і визначальним фактором настання наслідків.

Слід зазначити, що проблема визначення причинного зв'язку полягає не тільки у теоретичному її аспекті, а й практичному. Зокрема, при вирішенні конкретних питань щодо наявності (відсутності) такого зв'язку між поведінкою особи та наслідком (особливо у складних випадках комплексної дії поряд з поведінкою людини інших сил) зростає роль експертних досліджень. Адже саме експерт як спеціаліст в галузі спеціальних знань найточніше вирішить питання щодо існування та розвитку певних об'єктивних закономірностей. Викладене дає підстави для постановки питання про перегляд звичного для нашої юриспруденції постулату, що висновок стосовно причинного зв'язку має робити, насамперед, юрист.

Висновок щодо наявності (відсутності) ознаки складу злочину, дійсно, прерогатива юриста. Але практичне обґрунтування цього висновку без спеціальних знань неможливе. Тому вирішальне значення у конкретній справі слід надавати все ж таки висновкам експерта, в яких проводиться оцінка причинного зв'язку безпосередньо з технічної точки

¹ Фесенко Є. В. Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 6 URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/589/609> (дата доступу 12.02.2019).

зору, а правова оцінка може бути виконана в подальшому судом самостійно.

Мета статті. На підставі аналізу експертної практики фахівців Харківського НДІСЕ виявити найбільш характерні і розповсюджені недотримання нормативно-технічних вимог під час експлуатації електроустановок та визначення наявності їх причинного зв'язку з настанням події нещасного випадку та електротравматизмом. Під час проведення дослідження причин настання нещасних випадків, пов'язаних з експлуатацією електроустановок, встановити вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів на наявність причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) посадових осіб і виконавців робіт та наслідками при настанні події нещасного випадку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільший відсоток нещасних випадків, пов'язаних із електротравматизмом, відбувається, як правило, при виконанні електротехнічним персоналом робіт в електроустановках.

Згідно з НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок»¹ електроустановками називається сукупність машин, апаратів, ліній та допоміжного обладнання (разом з спорудами та приміщеннями, у яких вони встановлені), призначених для виробництва, перетворення, трансформації, передачі, розподілу електричної енергії і перетворення її в інший вид енергії.

Роботи в діючих електроустановках належать до робіт підвищеної небезпеки та вимагають застосування підвищених вимог до співробітників, які допускаються до виконання таких робіт. З такими працівниками необхідним є проведення попереднього навчання та перевірка знань вимог безпеки в спеціалізованих навчальних закладах, що мають ліцензію на проведення такого навчання, складання наряду-допуску та проведення інструктажів з питань охорони праці згідно з розробленими інструкціями підприємства та визначений нормативно-технічними вимогами порядок організації цих робіт, підготовка робочих місць та допуск працівників до роботи з постійним наглядом за їх виконанням з боку відповідальних осіб.

Аналіз експертної практики фахівців Харківського НДІСЕ дає можливість виділити серед причин настання нещасних випадків, пов'язаних з експлуатацією електроустановок, об'єктивні (технічні) та суб'єктивні (організаційні) фактори.

До об'єктивних факторів належать створення безпечних виробничих процесів та попередження небезпечних аварійних ситуацій шляхом використання ергономічних та комфортних виробничих приміщень, раціональним розміщенням виробничого обладнання, застосуванням відповідних засобів захисту.

¹ НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0011-98> (дата звернення 12.02.2019).

Суб'єктивними (організаційними) факторами є професійний відбір, навчання працюючих та перевірка їх знань і навиків безпечної праці, включення вимог безпеки в нормативно-технічну, проектно-конструкторську, технологічну документацію і дотримання цих вимог та забезпечення функціонування системи управління охороною праці шляхом створення відповідних служб і призначення посадових осіб для вирішення конкретних питань охорони праці. Створення роботодавцем на підприємстві дієвого контролю за функціонуванням системи управління охороною праці дозволяє запобігти настанню нещасних випадків.

Слід відмітити, що згідно з інформацією в джерелах¹, настанню небажаних наслідків нещасного випадку зазвичай передують настання небезпечної обставини, яка є необхідною передумовою появи таких небажаних наслідків. Як правило, такою обставиною є невиконання нормативних вимог. Невідповідність обладнання вимогам правил улаштування, недотримання вимог правил безпечної та технічної експлуатації обладнання, відсутність розроблених технологічних процесів або виконання робіт всупереч розробленим, допуск до виконання робіт ненавченого персоналу, незастосування засобів індивідуального або колективного захисту, і тому подібне створюють умови, при яких настання шкідливих наслідків може відбутися з великим ступенем імовірності.

Причини, які призвели до створення небезпечної (аварійної) обстановки, є першопричинами, за відсутності яких подія з небажаними наслідками не могла б відбутися. Безпосередня причина діє лише за наявності головної. Характерною ознакою безпосередньої причини є те, що вона ініціює результативність усього причинного зв'язку, забезпечує його незворотність аж до настання небажаних (шкідливих) наслідків.

Дії конкретних функціональних осіб, з технічної точки зору мають причинний зв'язок з небажаною подією у тому випадку, коли такі дії є невідповідними (суперечать нормативним вимогам), призвели до такого улаштування обладнання, умов його експлуатації, до виконання робіт всупереч розробленим технологічним процесам, допуску до виконання робіт ненавченого персоналу і тому подібне, що створило умови, при яких настання небажаної події могло відбутися з великим ступенем імовірності і відбулося.

На нашу думку, небажані шкідливі наслідки мають причинно-наслідковий зв'язок з діями конкретних осіб лише у тому випадку, коли фактичні їх дії є невідповідними (суперечать вимогам нормативно-правових актів, нормативних актів підприємства або інших нормативних

¹ Методика експертного дослідження причинних зв'язків, реєстраційний код 10.5.01. URL: mpse.minjust.gov.ua/page/9 — (дата звернення 04.02.2019); Інженерно технічна в галузі безпеки життєдіяльності, електротехнічна, пожежно-технічна, авто-технічна, експертиза. Методика дослідження причинних зв'язків при проведенні інженерно-технічних експертиз, в яких вирішуються ситуаційні завдання. За заг. ред.: Горбенка В. О. Київ, 2017.

вимог), та ці дії призводять до виникнення таких обставин, при яких настання небажаних шкідливих наслідків могло відбутися з великим ступенем вірогідності і така небезпечна подія настала. Так, при виконанні робіт в діючих електроустановках часто трапляються нещасні випадки через недотримання вимог нормативно-технічних актів з охорони праці та правил безпечної експлуатації електроустановок, невідповідність організаційних заходів при підготовці до виконання робіт та складанні наряду-допуску, ігнорування належною підготовкою робочого місця, незастосування та неналежного використання засобів індивідуального та колективного захисту.

Для наочності вищевикладеного приведемо декілька прикладів із експертної практики.

Так, під час виконання робіт з перевірки стану та регулювання контактної підвіски між опорами дільниці контактної мережі, на одному з перегонів Південної залізниці в Полтавській області через недотримання порядку виконання робіт та неузгоджені дії членів бригади електромонтер контактної мережі, знаходячись на ізолюючій площадці автомотриси АДМ-1420, дотягнувся рукою до консолі і був вражений електричним струмом.

На території електростанції у Львівській області внаслідок недотримання посадовими особами вимог нормативно-технічних актів про охорону праці в частині допуску працівників бригади до роботи в діючій електроустановці без підготовки робочого місця під час виконання робіт по від'єднанню шлейфів, розшинюванню і ошинюванню елегазових вимикачів трансформатора, виконавці робіт отримали ураження струмом.

Під час виконання робіт на одному з машинобудівних заводів Сумської області, директором підприємства особисто для виконання профілактичних робіт на трансформаторній підстанції була залучена стороння особа, яка виконувала роботи підвищеної небезпеки з недотриманням вимог Правил,¹ без проведення будь-яких організаційних заходів та підготовки робочого місця. Внаслідок таких дій ця особа отримала електротравму, несумісну з життям.

Поширеними є нещасні випадки, пов'язані з виконанням робіт на діючих електроустановках та кабельних лініях без складання наряду-допуску та проведення на місці виконання робіт цільового інструктажу.

Характерним прикладом є нещасний випадок, що стався з електромонтером з експлуатації розподільчих мереж при виконанні ремонтних робіт лінії електропередач на підстанції ПрАТ «Львівобленерго». Всупереч вимогам Правил відповідними посадовими особами РЕМ та майстром виробничої дільниці не було проведено підготовку робочого місця, проігноровано проведення інструктажів та

¹ НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0011-98> (дата звернення 12.02.2019).

процедуру допуску до робіт підвищеної небезпеки та цільовий інструктаж членів бригади. Внаслідок таких дій електромонтер з експлуатації розподільчих мереж піднявся з допомогою лазів на електроопору, що знаходилась під напругою, та від ураження електрострумом загинув на місці. У даній виробничій ситуації безпосередньо як майстер виробничої дільниці, так і головний інженер РЕМ ПрАТ «Львівобленерго» мали технічну можливість уникнути настання шкідливих наслідків події нещасного випадку шляхом безумовного дотримання вищенаведених вимог нормативних документів з електробезпеки та охорони праці.

При виконанні робіт на діючих електроустановках часто трапляються нещасні випадки через незастосування та неналежного використання засобів індивідуального та колективного захисту.

Так, на території трансформаторної підстанції в Дніпропетровській області співробітниками підрядної організації виконувались роботи з монтування панелей АВР. Головний енергетик підприємства-замовника робіт не виконав вимоги Правил, оскільки будучи допускателем електромонтерів підрядної організації до виконання робіт та у відповідності до нормативно-технічних вимог повинен був обгородити розташовані поблизу робочого місця інші струмовідні частини, що перебувають під напругою, і до яких можливий випадковий дотик.

Електромонтер підрядної організації з свого боку не виконав вимоги Правил, оскільки під час роботи поблизу струмовідних частин електроустановки напругою до 1000 В не використовував діелектричне взуття та ізолювальну підставку (діелектричний килим), а під час роботи поблизу струмовідних частин не застосовував інструмент із ізолювальними руків'ями та не користувався діелектричними рукавичками.

Внаслідок випадкового дотику до струмовідних частин, що знаходились під напругою, електромонтер підрядної організації від ураження струмом загинув.

Очевидно, що у вищенаведених виробничих ситуаціях безпосередньо посадові особи (майстер виробничої дільниці, головний енергетик, головний інженер підприємства), які організували до виконання роботи підвищеної небезпеки в електроустановках, мали технічну можливість уникнути настання шкідливих наслідків події нещасного випадку шляхом безумовного дотримання вимог нормативних документів з електробезпеки та охорони праці, а їх дії (бездіяльність) з технічної точки зору знаходяться в причинному зв'язку з настанням досліджуваних нещасних випадків¹.

¹ Дудоров О. О. Причинний зв'язок: кримінально-правові аспекти. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 4 (I), С. 214. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10299> (дата звернення 12.02.2019).

Як правило, при виконанні інженерно-технічних експертиз з охорони праці та безпеки життєдіяльності і встановленні причин нещасних випадків унаслідок ураження електричним струмом, необхідно установити механізм травмування, тобто з'ясувати, який чинник з потенційно небезпечного став реальним небезпечним фактором конкретного нещасного випадку. За наявності пристроїв електробезпеки встановлення таких обставин неможливе без аналізу схемних рішень, виявлення реальних параметрів захисних пристроїв, оцінки дій електротехнічного персоналу тощо. Також при проведенні пожежно-технічних експертиз, предметом яких є фактичні дані й обставини кримінального провадження щодо пожежі на електрифікованому об'єкті, після встановлення осередку пожежі та виявлення в ньому елементів електрообладнання необхідно перевірити експертні версії про причетність до пожежі теплових проявів електрики. Такі й інші ситуації зумовили розширення меж досліджень в експертизах з охорони праці при вирішенні питань електробезпеки та меж пожежно-технічних досліджень стосовно джерел запалювання електричної природи та обов'язкового залучення фахівців в галузі електротехніки.

З урахуванням вищевикладеного слід зазначити, що настання на виробництві нещасних випадків, пов'язаних із електротравматизмом, свідчить насамперед про незадовільне функціонування системи управління охороною праці на підприємстві, низький рівень трудової та виробничої дисципліни та зобов'язує життя відповідних заходів посадовими особами, як того вимагає ст. 13 Закону України «Про охорону праці»¹.

Висновки. На нашу думку, при аналізі і встановленні причинного зв'язку між невиконанням нормативно-технічних вимог з охорони праці або бездіяльністю і настанням нещасних випадків слід виходити з таких положень:

1. Причинний зв'язок — це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною, діями (бездіяльністю) щодо невиконання нормативно-технічних вимог і наслідком (настанням нещасного випадку), який існує об'єктивно, як факт реальної дійсності. Факт настання нещасного випадку завжди розцінюється як результат причинного явища, яке його викликало, йому передувало і неминуче до нього призвело. Тому зв'язок між причиною та наслідком повинен вважатися об'єктивним, реальним і підлягає дослідженню в ході виконання судової експертизи з метою встановлення інших складових суб'єктивної сторони дій (бездіяльності) відповідної особи (осіб).

2. При встановленні причинного зв'язку слід враховувати, що в природі і суспільстві всі явища взаємозалежні, перебувають у тісній взаємодії. Безліч чинників здійснюють вплив один на одного і перебувають у постійній зміні. Тому для того, щоб установити

¹ Про охорону праці : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2694-12> (дата звернення 20.02.2019).

конкретний визначений зв'язок між причиною і наслідком, необхідно використовувати інструменти філософії і логіки, такі як абстрагування, аналіз, синтез, тобто штучно (уявно) ізолювати два явища (причину і наслідок) від впливу інших факторів, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідками. Тільки при такому підході можна дослідити чи є певне діяння причиною даного наслідку.

3. Причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання нещасного випадку. Перш за все з цього положення слідує, що основною умовою наявності причинного зв'язку є фактор часу, тобто причина завжди повинна передувати у часі нещасному випадку і обов'язково обумовлювати його настання. Якщо настання нещасного випадку об'єктивно визначене ще до вчинення невиконання нормативно-технічних вимог чи стало результатом паралельного розвитку процесів незалежно від дій відповідних осіб, то ні про який причинний зв'язок мови бути не може.

Причина (невиконання нормативно-технічних вимог) не лише повинна передувати наслідку в часі, але і викликати його, бути головним чинником настання нещасного випадку. При цьому невиконання нормативно-технічних вимог як вольова форма поведінки та безпосередніх дій людини безпосередньо спричиняє настання нещасного випадку, тобто безпосередньо здійснює негативний з точки зору суспільної поведінки вплив і викликає тим самим настання суспільно небезпечного наслідку.

Якщо дія — це направлена форма діяння на досягнення певного результату, то бездіяльність завдає шкоду опосередковано. Це пояснюється тим, що особа при бездіяльності не втручається в розвиток причинного зв'язку, не виконує покладеного на неї обов'язку з виконання активних дій, якими вона повинна була відвернути шкоду, хоча має можливість і повинна передбачати настання шкідливих наслідків. Унаслідок пасивної поведінки особи і дій інших сил і засобів (дій третіх осіб, сил природи, механізмів, різних процесів тощо) нещасні випадки настають як факт реальної дійсності. Однак це зовсім не означає, що в останньому випадку немає причинного зв'язку між бездіяльністю і наслідками, що настали. Такий зв'язок існує. Він перебуває у суб'єктивній стороні діяння, коли особа має знати про наявність небезпечних факторів, має можливість впливати на них та можливість запобігти настанню негативних наслідків.

Слід наголосити, що вагому роль у вирішенні конкретних питань щодо наявності (відсутності) причинного зв'язку між діями особи та наслідком відіграє експертна думка. Адже саме експерт, як спеціаліст у галузі спеціальних знань, може найточніше вирішити питання щодо існування та розвитку певних об'єктивних закономірностей, а також встановити, чи діяла особа відповідно до встановлених вимог

законодавчих чи нормативно-правових актів та чи знаходяться дії цієї особи, з технічної точки зору, в причинному зв'язку із настанням нещасного випадку.

Висновок щодо наявності (відсутності) ознаки складу злочину дійсно прерогатива юриста. Але практичне обґрунтування цього висновку без спеціальних знань неможливе. Тому вирішальне значення у конкретній справі слід надавати все ж таки висновкам експерта.

References

- Dudorov, O.O. (2012). Prychynnyi zviazok: kryminalno-pravovi aspekty. *Visnyk Zaporizkoho Natsionalnoho universytetu* № 4 (I) URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10299> [in Ukrainian].
- Fesenko, Ye.V. (2010). Osoblyvosti Naslidkiv ta prychynnoho zviazku u zlochynakh z materialnym skladom. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. 2010. № 6 URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/589/609> [in Ukrainian].
- Fris, P.L. (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Pidruch. dlia studentiv vyshch. Navch. zakladiv*. 2-he vyd., pererob. i dop. K. : Atika [in Ukrainian].
- Hordon, H. Yu. (1984). *Elektrotravmatyzm y eho preduprezhdenye*. Moskva [in Russian].
- Inzhenerno tekhnichna v haluzi bezpeky zhyttiediialnosti, elektrotekhnichna, pozhezhno-tekhnichna, avto-tekhnichna, ekspertyza*. Metodyka doslidzhennia prychnynykh zviazkiv pry provedenni inzhenerno-tekhnichnykh ekspertyz, v yakykh vyrishuiutsia situatsiini zavdannia. Za zahalnoiu redaktsiieiu: Horbenka V.O. 2017 [in Ukrainian].
- Mala entsyklopediia kryminalnoho prava* / Yu. L. Bashytskyi, M. O. Kostenko, Z. A. Trostiuk, O. O. Kvasna (ta in.); za zah. red. Yu. L. Bashytskoho ta Z. L. Trostiuk. Kyiev: Kondor, 2012 [in Ukrainian].
- Malynyn, V. B. (2005). *Obektyvnaia storona prestupleniia* / Entsyklopediia uholovnoho prava (v 35 t.) Pod red. V.B. Malynyna. T. 4 : Sostav prestupleniia. SPb. : Yzdanye prof. Malynyna [in Russian].
- Manoilov, V. E. (1991). *Osnovy elektrobezopasnosti*. 5-e yzd., pererab. y dop. L.: Enerhoatomizdat. Lenynhr. otd-nye [in Russian].
- Metodika ekspertnoho doslidzhennia prichinnikh zv'iazkiv*. Reiestratsiinyi kod 10.5.01. URL: rmpse.minjust.gov.ua/page/9 — (data zvernennia 04.02.2019) [in Ukrainian].
- NPAOP 40.1–1.01–97 «Pravyla bezpechnoi ekspluatatsii elektroustanovok»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0011–98> (data zvernennia 12.02.2019) [in Ukrainian].
- Panov, M. I. (2001). *Obiektivna storona zlochynu*. *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Pidruch. dlia studentiv yuryd. spets. vyshch. zakladiv osvity* / M.I. Bazhanov, Yu.V. Baulin, V.I. Borysov (ta in.); za red. M.I. Bazhanova, V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. Kyiv–Kharkiv : Yurinkom Inter–Pravo [in Ukrainian].
- Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2017, № 1(8) [in Ukrainian].
- Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2694–12> (data zvernennia 20.02.2019) [in Ukrainian].

И. В. Богданюк, А. В. Бублик, В. Ф. Чернюк, В. С. Супрун
**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЧИННО-
СЛЕДСТВЕННОЙ СВЯЗИ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ КОМПЛЕКСНЫХ
СУДЕБНЫХ ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ В ОБЛАСТИ
ОХРАНЫ ТРУДА И ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ**

Установление истины в уголовном судопроизводстве при рассмотрении дел, связанных с невыполнением требований Закона Украины «Об охране труда», невозможно без проведения судебных экспертиз по исследованию причинно-следственных связей и установления обстоятельств, которые предшествовали наступлению несчастного случая. Предметом исследования в данном случае, как правило, являются материализованные носители информации о вредном событии, которое уже состоялось. А поэтому установить наличие обстоятельств, которые предшествовали и привели к наступлению вредных последствий, и их непосредственная, с технической точки зрения, связь с наступлением этих последствий является одним из вопросов инженерно-технической экспертизы.

Оценка причинно-следственной связи строится на теоретическом исследовании обстоятельств события несчастного случая на основании предоставленных на исследование материалов. Использование общеприкладных инструментов и логики является основой экспертных исследований по вопросам определения причинно-следственных связей и установления объективной истины в юридической практике.

Статья раскрывает современные взгляды на проблемы причинной связи между общественно опасными деяниями и общественно опасными последствиями этих деяний в соединении с экспертной практикой при исследовании случаев электротравмирования.

Полнота и объективность заключения эксперта по результатам проведенных исследований несчастных случаев, связанных с электротравмированием, зависит от наличия специальных знаний в области электротехники и требует обязательного привлечения эксперта соответствующей специальности.

Ключевые слова: комплексная судебная инженерно-техническая экспертиза в области охраны труда и электротехническая экспертиза; несчастные случаи, связанные с электротравматизмом; причинно-следственные связи; анализ современной практики.

Y. Bohdaniuk, A. Bubyk, V. Cherniuk, V. Suprun
**SOME QUESTIONNAIRE OF REASONABLE CONSULTATION ON THE
IMPLEMENTATION OF COMPLEX JUDICIAL ENGINEERING AND
TECHNICAL EXPERTISE IN THE FIELD OF LABOR PROTECTION AND
ELECTRICAL ENGINEERING EXPERTISE**

It is impossible to establish the truth in criminal proceedings while considering cases related to related to non-compliance with the requirements of the Law of Ukraine with the requirements of the Law of Ukraine "On Labor Protection" without performing forensic examinations regarding the investigation of causal relations and establishing circumstances preceding the accident. As a rule, the research subject in this case is materialized carriers of information about a harmful event that had taken place. Therefore, from a technical point of view establishing the presence of circumstances that preceded and led to adverse effects and their direct connection with the occurrence of these consequences is one of the issues of Forensic Engineering.

The causation assessment is based on a theoretical research of circumstances of an accident event on the basis of materials provided for research. The use of philosophical and logic means is the basis of forensic research on the causation determination and the establishment of objective truth in legal practice.

The article reveals contemporary views on the problems of causal relationship between socially dangerous acts and the socially dangerous consequences of these acts in combination with expert practice while research related to electrical injury.

The completeness and objectivity of the expert's opinion on the results of the studies of accidents related to electrical injury depends on the availability of expertise in the field of electrical engineering and requires the mandatory involvement of a forensic expert in relevant field.

Keywords: comprehensive forensic engineering/technical expertise in the field of labor protection and electrical engineering expertise, accidents involving electrical intrusion, cause-effect relations, modern practice analysis.

Надійшла до редколегії 12.06.2019